

TOLDI ÉVA

HOVATARTOZÁS-TUDAT, NYELVVÁLTÁS, POÉTIKAI TAPASZTALAT

■ Kevesen fogalmazták meg olyan egyértelműen író, irodalom és identitás összefüggését, mint Kosztolányi Dezső: „Magyar író az, aki magyarul ír” (Kosztolányi 1990²). Kosztolányi a nyelvet a legtágabb értelemben fogja fel, a szavak mellékjelentését kulturális diskurzusként értelmezi, amely magában foglalja egy nemzet kulturális örökségét, teljes hagyományát is. Humboldt követője ekkor, aki azt állítja, hogy „minden nyelvben sajátos világszemlélet rejlik”, egy új nyelv elsajátításával új szemléletre teszünk szert, csak hogy ez mindig részleges, mert a saját világszemléletünket visszük rá az idegen nyelvre (Szegedy-Maszák 2010. 537.). Viszont amikor a huszadik század végének jellegadó elbeszéléseiről, azok poétikájáról beszélünk, és azt állítjuk, hogy meghatározó társadalmi eseményét, a migrációt történetein, a kulturális és politikai diaszpóra azon elbeszélésein keresztül lehet megérteni, amelyek a köztes lét tapasztalatát szólaltatják meg, azt látjuk, hogy a nemzeti, a kulturális és a nyelvi identitás tapasztalata nem esik szükségszerűen egybe.

Különbség van valódi kétnyelvűség és nyelvváltás között, az írás nyelvének eldöntése azonban mindig egyértelmű elhatározás kérdése, így „a legtöbb egységesnek mondható szöveg adott nyelvhez, azaz kultúrához kötött” (Szegedy-Maszák 2000. 101.). Még akkor is, ha egyetértünk Fejtő Ferencel, aki az *Érzelmes utazás* című könyve előszavában, amelyet az ötvenhárom év utáni újrakiadáshoz írt, azt állítja: „Zágrábban, Ljubljánában, Dalmáciában ma is ott-hon érzem magam, mint ifjúkoromban. »Zwei Seelen wohnen ah! in meiner Brust«, de talán több lélek is lélegzik ott, mint kető. Gyermekkorom óta babonának tartom azt a felfogást, hogy az embernek mindenáron egyetlen identitásra kelljen szorítkoznia” (Fejtő 2008³. 15.). A huszadik század a kettősség, a hibriditás, a töredékesség identitásformáit is létrehozta.

Dolgozatom tárgyául azért választottam Agota Kristof, Terézia Mora és Melinda Nadj Abonji kötetaineinek vizsgálatát, mert mindhárman nagy szerepet szánnak a migráció

során új perspektívába került identitásuk definiálásának, problematizálják származás és hovatarozás kérdését, amelyek kódjai specifikus kulturális helyzetben jelenítik meg őket.

Az identitás topográfiája

■ Agota Kristof Magyarországon született, huszonegy éves korában az osztrák–magyar zöldhatáron keresztül emigrált, Svájcban telepedett le, francia nyelven írott művei váltak ismertekké. Melinda Nadj Abonji a Vajdaságban született, gyermekként került családegyesítés címén már ott élő vendégmunkás szüleihez Svájcba, ma is ott él, németül ír. Terézia Mora Magyarországon született, minden bizonnyal német családi háttérrel rendelkezik – a szerző mára kialakította magánmitosztát e kérdésben, még a valódi nevet sem árulja el –, kétnyelvűségben nőtt fel, a rendszerváltozások távozott, Németországban él, németül ír.

Hányféle paradigma mentén lehet meghatározni a magyar irodalmat és elhelyezni az említett szerzőket? Agota Kristof neve párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Műhely* hasábjain, a franciát emigrálása után sajátította el, igazi nyelvváltó író, azóta kizárólag franciául ír. Része a svájci, a francia/frankofón és a magyar kulturális paradigmának. Vannak értelmezők, akik szerint a francia irodalomtörténet bizonytalan a hovatarozását illetően (lásd Bende).

Melinda Nadj Abonji kezdettől fogva németül ír. Tavaly kapta meg a német, majd a svájci legjobb könyvért járó irodalmi nagydíjat, a svájci és a német irodalom része. Esetében az a kérdés, vajon része-e a vajdasági magyar irodalomnak s azon túl az egyetemes magyarnak is. A német irodalom nem bizonytalan, német nyelvű szerzőnek tartja, és mivel mára már a *Gastarbeiterliteratur*, a *Literatur der Betroffenheit*, a *Gastliteratur*, a *Nicht nur deutsche Literatur* vagy a *Migrationsliteratur* politikailag nem korrekt fogalmak, és esztétikai tekintetben sem állják meg a helyüket, az újabb elméleti szövegek szerint „német nyelvű írónő interkul-

turális háttérrel” (*deutschsprachige Autorin mit interkulturellem Hintergrund*).

Terézia Mora interjúiban olvashattuk, hogy csak németül publikált, magyarul csak feljegyzései, jegyzetei vannak. Szegedy-Maszák Mihály *A magyar irodalom történetében* magyar íróknak nevezi, éppúgy, ahogy Agota Kristofot (Szegedy-Maszák 2007. 831.). Terézia Mora az osztrák határ mellett egy kis faluban született, ahol a magyar mellett a német és a horvát nyelvet is beszélték az emberek. A származás mellett az ide sorolást a szerző témái is támogatják: különösen első kötetében találta meg a kritika a határ menti kisváros jellegzetes helyszíneit és figuráit. Füzi László lényegesebben disztigvál, amikor azt mondja, számára nem is kérdéses, hova kell sorolni: „írásait a magyar irodalom részeként olvastam, mi több, fordításban is magyar nyelven írott elbeszéléseként”. Magyaroként való olvasásának indoka pedig az, hogy rá lehet ismerni a tájra, ahol gyermekkorát töltötte: „Ezt a falut-faluképet életem kitörölhetetlen részeként őrzöm magamban, hiszen arra a falura utalnak, amelyikben magam is felnőttem” (Füzi 2001). Terézia Mora ma a német nyelvterület jelentős alkotója, de számos interjújából kiderül, Németországban masszív idegenségtapasztalattal találta magát szemben. Sokat kellett harcolnia a disztigválásért, ugyanúgy idegenként, bevándorlóként tekintettek rá, mint a más kultúrkörből származó vendégmunkásokra. Ma is fő kérdés minden interjú során a magyar származás mibenléte. Első kötetében a recepció felfedezni vélte a német tájnyelvnek azon regionális változatát is, amelyet szülőfaluja környékén beszéltek. Esetében a német nyelvterületen a regionális identitás specifikumai ugyanolyan fontos szerepet játszottak, mint ha valódi nyelvvaló író lett volna, holott arról van szó, hogy nemcsak a német, hanem a magyar esetében is megilleti az *anyanyelvi beszélő* státusa, ami nem azonos identitásával, de nem is pusztán nyelvi kérdés, hanem összetett identitástapasztalatok megfogalmazására vagy felszínre juttatására is alkalmassá válik.

A recepció többé-kevésbé egyetért azzal a megállapítással, hogy az idegen nyelven is alkotó magyar anyanyelvű szerzők életművének feldolgozása – némelyek szerint részben, mások szerint elsősorban – a magyar irodalomtudomány feladata, amely meglehetősen mostohán bánt a két nyelven író szerzőkkel, általában csak magyar nyelven megjelent köteteket méltatta, ha méltatta. Még rosszabb a helyzet a nyelvvaló írókkal, akik egyenesen „vesztésglistára” kerülnek.¹ Agota Kristofról Esterházy Péter is azt állít-

ja: „nem magyar szerző, hanem svájci vagy francia, minthogy franciául ír”.² Ez a szemléletmód mára tarthatatlanná vált. „Ismerve... Kristof nagyon is erős kötődését szülőföldjéhez, ismervé gondolkodásmódját [...] én őt olyan frankofón íróknak nevezem, aki semmiképpen sem rekeszthető ki az egyetemes magyar irodalomból” – mondja *Az analfabéta* című könyvének fordítója (Petőcz 2007. 87.). Szegedy-Maszák Mihály szerint a 20. század magyar irodalmának jelentős része az országhatárokon kívül keletkezett, az idegen nyelven alkotó írók pedig a magyar irodalom függelékének tekinthetők (Szegedy-Maszák 2007. 831.). Mintegy a mostoha bánásmód ellenpéldájaként, a balkáni nagyvonalúság jelölőjeként Bányai János egy másik nemzeti irodalom képviselőjét említi. Szerinte Aleksandar Hemont a boszniai irodalom fenntartások nélkül öleli a kebelére, sajátjáték tartja számon.³ Ehhez viszont hozzá kell tenni, hogy nem feltétel nélkül: állandóan kétnyelvűségét is számon kéri, a befogadás feltétele, hogy Hemon bosnyáknak vallja magát, és írjon is bosnyák nyelven.

Az identitásreprezentáció formái

■ Az említett szerzők szövegeiben az identitás szempontjából jellegzetes toposzok: a nyelv, a migráció kiváltotta új helyzet, a saját és idegen megfogalmazása jut centrális szerephez. Ha a multikulturalitást a Stuart Hall-i felfogás nyomán etnikai szubkultúrák találkozásaként fogjuk föl, elfogadhatjuk Szigeti L. László érvelését is, miszerint a multikulturális szöveget egyfajta „írástechnikai konzervatívizmus” jellemzi (Szigeti 2002. 415.), ami esetünkben nem értékítéletet jelöl, csupán azt jelenti, hogy jól követhető története van, és hangsúlyosan ezek köré a toposzok köré épül. Mindhárom alkotó regényei és elbeszélései – különösen az elhagyott diktatúra világát megjelenítő – rendkívül szigorú és különösen zárt világot képeznek le, jellegzetes tér- és határreprezentációkkal, testfelfogással, többnyire nélkülöznek mindenfajta megszépítő nosztalgiait, sokkal inkább test és lélek tűrőképességének határai foglalkoztatják őket. Dolgozatomban ezúttal csak a nyelvfelfogás tematikai és poétikai vonatkozásaira korlátozódhat.

A nyelviség tematizálása.

Anyanyelv – titkos nyelv – ellenséges nyelv

■ A nyelv mindhármuk esetében meghatározó identitásjelölő toposz. A nyelvvaló tematikusan Agota Kristof regényeiben jelenik meg közvetlen módon, elsősorban *Az*

analfabéta című, *Önéletrajzi írások* alcímet viselő kötetében. A nyelvválasztás Agota Kristof számára kényszer, Melinda Nadj Abonji számára szükségszerűség volt, egyedül Terézia Mora élhette meg mint a határok kinyílásának eseményét, a választás szabadságának lehetőségét. Ebből következően az első kettő számára a nyelv váltás sorseseemény, a nyelvhez kötődő asszociációk traumakérdésként jelennek meg, míg ez a vonatkozás legkevésbé Terézia Mora szövegeiben mutatkozik meg.

Agota Kristof az anyanyelv iránti feltétlen bizalmat tematizálja. A bizalmatlanság mozzanata a titkos nyelv felfedezésével kezdődik: „Mondták, hogy a cigányok, akik a falu szélén telepedtek le, egy másik nyelven beszélnek, de azt gondoltam, hogy az nem igazi nyelv, az csak valamiféle kitalált nyelv lehet” (Kristof 2007. 28.). Mivel a nyelv a diszkrimináció más formáival is társul – a cigányoknak megjelölt poharaik vannak a falu kocsmájában –, a figyelem nem elsősorban a nyelv nem értésére, hanem az idegenségre összpontosul.

A lokális referenciális jelzések közé tartozik, hogy Terézia Mora első, *Különös anyag* című novelláskötetében az anyanyelv bizonyul ellenséges nyelvnek. „A tanárnő épp most magyarázta el: Aki úgy beszél, ahogy nálunk beszélnek a családban, az fasiszta. Aki az anyámhoz jár magánórára, az az ellenség nyelvét tanulja” (Mora 2001. 99.). De ellenséges az a nyelv is, amelyet a határ mindkét oldalán beszélnek.

Agota Kristof a nyelvek egymás mellett élését nem természetes állapotnak, hanem harcnak fogja fel. Így válik ellenséges nyelvvé a katonák nyelve, előbb a német, majd az orosz. Ez a nyelv nemcsak a nyelvi identitás, hanem a személyi integritás veszélyeztetésével is fenyeget, ezért ignorálásuk a passzív rezisztencia jele. De számára az új, választott nyelv is gyakran bizonyult ellenségesnek: „Több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszélem hiba nélkül, és csak szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni. Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek” (Kristof 2007. 30.).

Az irodalom nyelve

■ Agota Kristof számára a francia az irodalom nyelve. A nyelv birtoklásának hiányáról szerzünk tudomást: „Tudom, hogy soha nem leszek képes úgy írni franciául, ahogy a született francia írók írnak, úgy írók tehát, ahogy tudok, a tőlem telhető lehető legjobban” (Kristof 2007. 61.). Regényei – különösen *A Nagy Füzet* – a diktatúrára való reagá-

lás viselkedéssémáit képezik le. Szövege az elhagyott világot jelzi referenciálisan, de ahhoz semmi nosztalgia nem fűzi. A főhős ikrek a kegyetlenséget gyakorolják, testük tökéletes kontrolljára törekednek, mintegy válaszként az idegenségre, sajátuk téve meg az idegenséget. Kiirtják magukból az érzelmeket, hogy ne fájjon nekik, ha szidalmazzzák őket, de ne érzékenyüljenek el a szép szavaktól sem. Írásgyakorlatokat végeznek, és az érzelmeiket kifejező szavakat kerülik: „Azt írjuk, hogy »Sok diót eszünk«, és nem azt, hogy »Szeretjük a diót«, mivel a »szeret« szó bizonytalan szó, nem pontos és nem tárgyilagos. [...] Azok a szavak, amelyek érzéseket jelölnek, igen homályosak, jobb, ha kerüljük a használatukat, és ragaszkodunk a tárgyak, az emberek és önmagunk leírásához, vagyis a tények hű leírásához” (Kristof 2006². 30.). Nagyanyjuk nem sokat törődik velük és a nevelésükkel, de egyik legfontosabb életelvét így foglalja össze, amikor a fiúk közlik vele, hogy most az ölést gyakorolják: „Igazatok van. Jó, ha tud ölni az ember, amikor muszáj” (Kristof 2006². 48.).

Melinda Nadj Abonji regényének nyelvisége ezzel szemben a nyelvi perfekcionizmust, a tökéletes nyelv váltás helyzetét mutatja meg. A tökéletes nyelvtudás hiányának diszkriminatív eseteit szülei, az első generációs vendégmunkások példáján szemlélteti. Az elbeszélő nagy empátiával említi, hogy édesanyja sokáig „gelbe Regen”-nek mondta az aranyesőt, az állampolgársági vizsgán pedig megbukik, mert összetéveszti a Sudel (mocsok, szenny) szót a Strudellal (rétes). A magyar szólások, közmondások, nép- és műdalok fordítása, magyarázata egyértelműsíti a közeget, amelyről beszél, amelyre utal. Ugyanakkor a délszláv vendégmunkások svájci németiségét, német nyelviségét is megidézi. Szerbül viszont nem tud a narrátor, s amikor megismerkedik egy a háború elől Svájcba menekülő fiúval, az angol lesz a kommunikáció nyelve. A nyelv a többszörös idegenség pozíciójában van: Svájcban nem igazi német, de nem is igazi svájci, elhagyott országában a kisebbséghez tartozó, a többség idegenként jelenik meg.

A recepció rendre megemlíti kivételes nyelvi teljesítményét: „Micsoda nyelv! Micsoda fantázia!” (Müller 2010) „Abonyi története kiváló, de az igazi élményt a regény nyelvezete jelenti” (Becker 2010). „Nyelve nagyon szép”, „dallamos és ellenállhatatlan” (Diener 2010). De azt is hozzátesszik, a szerző maga „egy leheletnyi kedves, svájci-német akcentussal” (Sternburg 2010) beszél. Némi malíciával említik azt is, hogy regényében a svájci német kifejezéseket rendre átírja német irodalmi nyelvre, vagy gyak-

ran reflektál rá, hogy egy-egy szó, kifejezés hogyan hangozhatna Svájcban, magyarázatot fűz hozzá. A nyelvi pontosság és minuciozítás, a teljes körű nyelvi beilleszkedés, a tökéletes nyelvtudás bizonyítása, az irodalmi nyelv birtoklásának bemutatása jellemzi.

Terézia Mora legújabb, *Az egyetlen ember a kontinensen* című regényében váltakozik a virtuális világ a fiktív világgal, beszél a párbeszéddel és a narrátori kommentárral. De a nyelvek is keverednek. A munkahelyi kommunikáció nyelve az angol. A nyelvek követik a munkahelyi interakciót:

„Oh, I am sorry, mondta Kopp csikorgó hangon. I did not want to hurt you.

You did not hurt me.

Kopp megint sorry volt, ha rosszul fejezte volna ki magát. Tudod, English is not my mother tongue. Azt hiszem, azt kellett volna mondanom, hogy harm you. Nem, ez sem a megfelelő kifejezés. Nem is tudok ártani neked. Tudod, mire gondolok: harmadszor is sajnálatomat szeretném kifejezni. Megígérem, hogy mostantól jó leszek, But please, Anthony, never ever talk to me like this” (Mora 2011. 34.).

Az idézett példakból is kiderül, hogy az angol kommunikáció meglehetősen egyszerű formában és nyelven zajlik, s hogy ennek következtében az egyik fél mindig törvényszerűen alulmarad az érvelésben.

Ebben a regényben – bár változatos a multikulturális társaság: van közöttük angol, amerikai, örmény, görög, orosz, a főhős, Darius Kopp keletnémet, felesége, Flora Meier pedig magyar – nem csupán a nemzeti, hanem a főhős egyéni identitása a fő téma. Korunk hőse a világ lustája, aki ugyanúgy metafizikai dimenziók közepette közvetíti világrzését, mint például Csehov alakjai.

Az alteritás tapasztalatának hatása a poétikai megformáltságra

■ Agota Kristof majdhogynem csak alanyból és állítmányból álló tómondataival újdonságot vitt a francia irodalomba. A legnagyobb feltűnést viszont igeidő-használata keltette. A *Nagy Füzet* végig jelen időben íródott. „A francia nyelv múltidőhasználatát közismerten bonyolult egy nem anyanyelvi beszélő számára, a jelen idő tehát »kényelmesebb« megoldást jelentett az írónak. A *Nagy Füzet* nem vált idősíkot, az, ami történik, az most, ebben a pillanatban történik, még akkor is, ha érzékeljük a történet múltbeliségét. Ugyanakkor [...] a kortárs francia irodalomban éppen az utóbbi évtizedekben jelent meg, és lett népszerű a történetmesélésben a jelen idő mint lehetséges

forma” (Petőcz 2007. 73–74.). A redukált nyelv és stílus, egyszerű nyelvhasználat általában is a nyelvváltó vagy két nyelven író szerzők írástechnikai jellegzetessége. Gondolhatunk ezen a helyen a szintén több nyelven író Beckett Godot-jára, melyben a csönd válik a nyelvi kifejezés végső állapotává. De hozzám közelebbi példákra is hivatkozhatom: Vasko Popa román származású író szerb nyelven írott versei is kifejezetten jelzészzerű, puritán jelhasználatával vitt új hangot a szerb irodalomba, ezen a helyen talán elég két versciklusára, *A kis dobozra* vagy *A kavics álmára* utalni. És egy vajdasági példa: Domonkos István, miután megírja *Kormányeltörésben* című paradigmaértékű versét a migráció idegenségéről, versét úgyszintén a „Nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”, vagyis nem gondolni sehogy sem, nem is gondolkodni gondolatával zárja. A versbeszélő agrammatikus töredékeket illeszt egymás mellé, s eközben nem leírja és ábrázolja a nyelvvészést, hanem a maga tragikusságában, tragikomikusságában, iróniával és szarkazmussal – felmutatja. A vers végére pedig a minden mindegy gesztusával még az agrammatikus kifejezőmód lehetőségességét is felfüggeszti, nem a beszéd képtelenségét panaszozza fel immár, hanem eljut a mondhatatlanságig, amin túl a közösségét veszített ember magánya sem jeleníthető meg, mert utána nincs már semmi, csak a csönd. A migráns írók tapasztalatára gondolva talán nem véletlen, hogy Svédországba való költözése után Domonkos István hosszú időre elhallgatott, és bár néhány verset még írt, sőt *YU-HU-RAP* címmel kötete is jelent meg, vajdasági tevékenységével együtt költői munkássága is lezárult.

Terézia Mora nincs ráutalva az egyszerűsítés eljárásaira, megengedhet magának némi lezserséget és pongyolaságot is. Német kritikusai a szövegében előforduló szóképi eredetiséget, furcsaságot emelik ki, amelyek „részben németesített magyar kifejezések” (Urfi 2011). Főleg a *Különös anyagban* alkalmazza ezt az eljárást. Ha „egy idiómát, szófordulatot tükörfordításban beillesztek a szövegbe – nyilatkozta –, vagy azt írom németül, hogy »elvadult tájon gázolok«, »dolgozni csak pontosan, szépen« – ezekről csak én tudom, hogy idézetek, az olvasónak egyszerűen idegenül hatnak... Aki meg ráismer a magyar háttérre, annak »insider vick«” (Urfi 2011).

Melinda Nadj Abonji tökéletes stílusát dicséri a kritika. Regényének újdonsága nem abban keresendő, hogy a vajdasági magyar identitás kérdéséről még senki nem beszélt – hosszasan lehetne sorolni például a

Gastarbeiter figuráját a vajdasági magyar irodalomban, s a legutóbbi háború sem tematikai ritkaság –, még csak nem is poétikai jellegű. Újdonságát célközönsége határozza meg. Célközönsége ugyanis az a domináns társadalmi közeg, amellyel a narrátor kommunikál, amelynek hiányos ismeretei lehetnek a térségről. A regény éppen ezért teheti fel koncentráltan a legfontosabb identitáskérdéseket, és jeleníthet meg identitásmozzanatokat aprólékosan.

Az elbeszélői identitás szempontjából érdemes felemlíteni, hogy Agota Kristof *A Nagy Füzetének* a diktatúra idejét reprezentáló narrátor főhősei többes számban beszélnek, identitásukról még az sem derül ki teljes bizonyossággal, hogy valóban ikrek, vagy csak elképzelik a többes identitást. A mi-tapasztalat az egyezményes rossz poétikai kifejezésére szolgál. Melinda Nadj Abonji pedig a hűgával való szoros, azonos élményeket és életminőségeket közlő mi-identitásról vált át énre, amikor szakít a belletörődő vendégmunkásszereppel, amelyet szülei erőltetnek rá, ily módon lázad a sztereotípiák ellen, melyek előírják gondolkodás- és viselkedésmódját, s elindul saját identitáskeresésének útján.

Végezetül

■ Agota Kristof, Terézia Mora és Melinda Nadj Abonji regényeinek olvasata azt a következtetést sugallja, hogy nem – vagy nemcsak – a születés, a származás határozza meg az identitást, s a nyelvet sem mondhatjuk reflektálatlan identitásjelölőnek, ezek a szövegek „nem a nyelv révén kapcsolódnak a magyarsághoz” (Szegedy-Maszák 2007. 831). Nyelv és identitás összetartoznak, de nem oly módon, hogy meghatároznák egy-

mást, kizárólagossá tennék összetartozásuk módját. Az identitást a kulturális örökség egészéhez, a hagyományhoz való viszonyulás teremti meg. A most vizsgált szerzők munkáinak olvasástapasztalata, hogy nyelvet váltani nem jelent automatikus és azonnali identitásváltást is, a régi, a lecserélt még sokáig – és gyakran nem is túl rejtett háttértextusként, néha kulturális tapasztalat formájában, máskor a nyelviség tematizálásával vagy a kifejezés logikájának alkalmazásával – ott munkál az új háttérben, meghatároz világszemléletet és poétikát egyaránt. Kosztolányit nem kell hatályon kívül helyezni, legfeljebb némileg felülírni. A nyelvváltó írók nyelviségükkel és több kultúrára való utalásaikkal kitágítják a nemzeti kánont. Identitásukra reflektálva „átírják” a nemzeti identitást, és elmozdítják a deterritorializáltság irányába. Ugyanakkor nem véletlenül említettem a kettős, sőt hármas paradigmát és a regionális hovatartozás-tudatot. A mai vajdasági magyar irodalomnak is egyik központi kérdése, hogy hova tartoznak az írók, akik a migrációt választották, de esetenként csak az anyaországig jutottak, váltottak-e ők nyelvet és identitást, perspektívát, hogyan látják és látattják a sajátként elképzelt idegenség kontextusát. Léteznek-e párhuzamos paradigmák, szükség van-e behatárolásra, vagy az irodalmat – különösen a nyelvváltó irodalom egyre bővülő és új komponensekkel gazdagodó jelenségét – egy új, jellegéhez hasonló, „mozgó” fogalom segítségével is lehetséges leírunk, olyan rizómahálóként kell értelmeznünk egyre inkább, amely több ponton is áttöri a hagyományos, nemzeti irodalomról szóló diskurzusainkat.

■ JEGYZETEK

1. Bende József Valami idegen című írásában utal erre. Tény, hogy az emigráció irodalmának kanonizációs kísérletei során az idegen nyelven írt köteteket többnyire nem tárgyalják. Ennek csupán egyik példája Szilágyi Zsófia Ferdinandy-monográfiája (Kalligram, Pozsony, 2002.), amelyben ugyan felsorolja a szerző francia és spanyol nyelvű könyveit, de sem recepciójuk feldolgozására nem vállalkozik, sem értelmezésüket nem kísérli meg.
2. Ajánló szöveg Agota Kristof Trilógia című kötetének fedőlapján.
3. Bányai 2010. A tanulmányíró nem említi, hogy Hemon is két nyelven ír, és minden vele készült interjúban arra vonatkozó megerősítést várnak tőle, hogy bosnyák nyelven álmodik, emlékezik és nem utolsósorban: ír.

■ KIADÁSOK

- Kristof, Agota: Az analfabéta. Fordította Petőcz András. Palatinus, Bp., 2007.
 Kristof, Agota: A Nagy Füzet. Fordította Bognár Róbert. In: Uő.: Trilógia. Palatinus, Bp., 2006.2
 Mora, Terézia: Különös anyag. Fordította Rácz Erzsébet. Magvető, Bp., 2001.
 Mora, Terézia: Az egyetlen ember a kontinensen. Fordította Nádori Lídia. Magvető, Bp., 2011.
 Nadj abonji, Melinda: Tauben fliegen auf. Jung und Jung, Salzburg und Wien, 2010.

■ IRODALOM

- Bányai János: Nemzeti irodalom idegen nyelven? (Nyelvcseré és nemzeti irodalom – Aleksandar Hemon három könyve). Híd 2010. 3. 93–108.
 Becker, Tobias: Hier wachsen Ihnen Hörner beim Lesen! Spiegel On-line URL: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/0,1518,721656-9,00.html>